

Analysis of Emotions in Mahmoud Dowlatabadi's Stories (Missing Soluch and Short Stories)

Parvin Mazidi¹

Alieh Yosef Fam²

Ali Hosseinaei³

¹. PhD Student of Persian language and literature Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: mazidi.parvin@iau.ac.ir

². (Corresponding Author), Assistant Professor of Persian language and literature Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: Alieh.youseffam@iau.ac.ir

³. Assistant Professor of Psychology Department, Azadshahr Branch, Islamic Azad University, Azadshahr. Email: ali.hosseinaei@iau.ac.ir

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: May 11, 2023

Received in revised form:
July 1, 2023

Accepted: July 2,
2023 December 2023

Published online : June
21, 2024.

Keywords:

Emotions, Character,
Mahmoud Dowlatabadi's,
Missing Soluch, Novel,
Short Story.

ABSTRACT

Abstract

Humans vivify their world by expressing emotions. "Expressing Emotion" is regarded as a way to improve the life quality and establish effective human relations. Since Mahmoud Dowlatabadi's works are realistic, they are considered as suitable texts for analyzing human emotions and their emotional interactions among the contemporary fiction literature. This article mainly aimed to find answer for the following questions: "what emotions", "why", "how" and with "what consequences" are expressed in the characters? A descriptive-analytical method used to analyze the emotions of characters in Mahmoud Dowlatabadi's stories (Missing Soluch and his ten short stories) in a qualitative-quantitative manner.

The results indicate that negative emotions, especially "anger and fear" mostly for reasons as economic problems, climate aggressiveness, cultural poverty, serfdom system, etc. are manifested in different ways as riots and collective fights, verbal and non-verbal violence (physical and mental harm, etc.) and they overcome positive emotions. Positive emotions as "joy and love" are relatively few and often appear in the non-verbal behaviors of the characters- sometimes manifest in some local and national traditions and often "indirectly". Effects of emotions, sometimes the cause of the emergence or transformation of other emotions, appear in the biological-cultural-social aspects of their personalities in different ways.

Cite this article: Mazidi, Parvin. Yoseffam, Alieh. Hossainaei, Ali. (2024). "Analysis of Emotions in Mahmoud Dowlatabadi's Stories (Missing Soluch and Short Stories)". *Journal of Lyrical Literature Researches*, 22, (42). 197-216.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.45605.3164>

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

Extended abstract

1. Introduction

Persian literature is an integral part of the culture and history of the Iranian people. In the meantime, fiction is a source to know human moods and relationships in societies, which describes “the quality of a person's life” among different classes of society. From one point of view, literary works are the result of thoughts, beliefs, emotions and experiences of writers and poets, and from another point of view; it reflects people's thoughts, emotions and common discourses. “Emotions” has a great advantage in literature and psychology in such a way that without them, literary and fictional texts seem to be “soulless and meaningless works”. There is rarely a poem or a story that evokes our emotions without expressing them. With these artistic expressions full of emotion, the susceptibility of the audience is also doubled and the writer and reader feel empathy. Emotion in the realm of artistic creations has been considered as “the artist's inner dealings with individual issues and phenomena of the outside world” and it has been divided into three categories: “individual”, “collective” and “humankind”. (Kolahchian, 2013:226). This element is so critical in improving the literary quality of prose and verse texts. In this regard, it is possible to get a detailed explanation by studying the works of Mahmoud Dowlatbadi, as one of the great contemporary Iranian realist story writers. Dowlatbadi's works show the confrontation of the old and new worlds. (Rezai Jamkarani, 140:289). He portrays the suffering and bitterness of people in a traditional society that has dominated people's beliefs, superstitions, minds, thoughts and lives. (Salahi et al., 1401:161). In this article, the author chose the novel “Missing Soluch” and nine short stories with the aim of “explaining the quantitative and qualitative aspects of human emotions” in Dowlatbadi's works, and investigated “the reason of emergence”, “the ways of occurrence” and “the effects and consequences of creation” (or change) the types of emotions of the characters in the above-mentioned stories. In this research, among the many emotions that have been discussed in Persian literature and psychology, six main emotions (fear, anger, disgust, sadness, joy and love) - based on Caroll Izard's opinion- were the basis of the analysis.

2. Research Method

This research was done in a “descriptive-analytical” way, citing reliable library sources. After “defining, expressing the types and place of emotions” in the two fields of Persian literature and psychological science, as well as introducing terms related to fiction literature such as: novel, story, short story, etc., “human emotions” in terms of “quantity and quality” according to the questions and the main purpose of the research were studied among the selected works.

3. Discussion

3.1. Positive Emotions (Excitements) in Dowlatbadi's Stories

3.1.1 Love

Love or interest is an emotion that creates the desire to explore, manipulate and obtain information from the surroundings. Interest is the most common emotion in daily practice. Maslow defined the hierarchy of needs for a healthy person and thought of it as a ladder that must be climbed in order. In fact, what led Maslow to a new understanding of human beings were emotional phenomena: love, respect. (Shamlo, 2004: 123). Interest is the source of “creativity, learning and developing human abilities and skills”. The level of interest in any subject determines the amount of attention and energy directed to that subject. Love in the two meanings of loving and being loved is an image that is rarely seen in Dowlatbadi's works, and it is often in the form of indirect behaviors (verbal and non-verbal). His fictional characters for various reasons including, educational methods, ethnic traditions, cultural values and common and ruling customs (especially in villages and the past) on the one hand

and social repressions, economic poverty, problems and life hardships etc. on the other hand, don't have much motivation and opportunity to express their emotions, especially love.

3.1.2. Happiness

Happiness is actually the highest level of positive emotion. According to Ekman (1992), the cause of happiness is the pleasant consequences related to personal success and interpersonal communication (Rio, 1397: 187). Happiness is capable of neutralizing negative emotions and increases human strength in facing unfortunate events. This emotion is a forgotten element of a certain period of time that was written by Dowlatabadi. In his works, the characters either have no reason to be happy or they have not learned how to express it "clearly and directly".

3.2. Negative Emotions in Dowlatabadi's Stories

Negative emotions has appeared more than positive emotions in Dowlatabadi's works; the hardships of village life, migration, lord-serf society, economic and cultural poverty, personal and social insecurities, patriarchal system, life events, natural disasters, etc. are among the main causes of these types of emotions in the characters of his stories.

3.2.1. Fear

Fear or anxiety is a state of mind that is described by obvious negative emotion and signs of physical tension, during which the person predicts future dangers and misfortunes worryingly. Anxiety can include feelings, behaviors and physical reactions. (Rio, 2017: 345)

3.2.2. Anger

"Anger is an emotion that arises in response to certain situations, whether real or imaginary, and is associated with physiological arousal and aggressive thoughts. These situations, such as threats or attacks, loss of material or spiritual assets, are under the control of others (Rio, 1397: 187). In general, failures and not reaching goals are the main cause of anger. This emotion has a high frequency in the stories and mostly appear in the characters of these stories in ways such as: types of violence, physical, sexual, mental abuse (verbal and non-verbal), group fights, family fights in front of the force and oppression of others or towards women or due to poverty and its consequences (addiction, unemployment, physical and mental illnesses, etc.).

3.2.3. Sadness

The feeling of sadness does not necessarily mean depression. Rather, it is an emotion that humans naturally need like other emotions, but one should be careful to maintain its balance in life. "Loss is the trigger of feeling sad. Grief is actually a feeling that occurs as a result of losing ability or after feeling a loss." (Rio, 2017: 366). By knowing the feeling of sadness, you can accept it at the right time and then eliminate it.

3.2.4. Disgust

Disgust means: "getting rid of something polluted or rotten."

Through this emotion, which is considered a defense mechanism, individuals actively discard some psychological or material aspects of the environment (Rio: 2017: 334).

4. Conclusion

Among the selected emotions, negative emotions, especially the two feelings of anger (31%) and fear (23%), have the highest frequency, which are created often in response to chaotic life conditions and factors such as: economic crisis, class conflicts, group differences, cultural issues, false social traditions, unsavory customary beliefs, etc. and mostly appears in ways such as: verbal and non-verbal violence (verbal arguments, fights and beatings), individual and collective conflicts, abuses physically, sexually, etc. The characters in the story often show negative emotions "easier and faster" than positive emotions!. Positive emotions obviously have a low frequency and appear more indirectly in the emotional relationships.

“The effects of emotions” (individual and social) mainly appear in the form of changes in temperamental characteristics, the appearance or exacerbation of some moral abnormalities, behavioral disorders, physical diseases, severe nervous reactions etc., finally, the degeneration of the target society at various levels.

5. References (All in Persian)

- Atkinson, R. L. et al. (2005). *Introduction to Psychology*, Mohammad Taghi Baraheni, Tehran: Roshd publication
- Baraheni, R. (1989). *Fiction Writing*, 4th edition, Tehran: Alborz publication.
- Tolstoy, L. (2008). *What is art?* translated by Kaveh Dehgan, Tehran: Amirkabir publication
- Dowlatabadi, M. (1982). *Missing Soluch*, 6th edition, Tehran: Cheshme publication
- Dowlatabadi, M. (1989). *Guzel My Lucky Deer*, Tehran: Cheshme publication
- Dowlatabadi, M. (2017). *Sepanj's Record Card*, Vol. 1 & 2, Negah publication
- Rezaei Jamkarani, A. Chiragif, A. (2021). “The Conflict Between Tradition and Modernity, the dominant element of Mahmoud Daulatabadi's works with an emphasis on Missing Soluch”, *Scientific Quarterly of Culture Studies-Communication*, No. 56, Vol. 22, pp. 289-310, winter.
- Reeve, M. (2017). *Motivation and Emotion*, translated by Yahya Seyed Mohammadi, Tehran: Virayesh publication
- Sayyid Qutb(Shazli), S.E.H. (2019). *Literary Criticism: Its Origins and Methods*, translated by Mohammad Baher, Tehran: Khane Ketab publication
10. Shamlou, Saeed, 2005, **Schools and Theories of Personality Psychology**. Tehran: Roshd.
- Shafiei Kadkani, M.R. (1997). *Periods of Persian Poetry*, Tehran: Sokhan publication
- Shamisa, S. (2001). *Literary Genres*, 9th edition, Tehran: Ferdous publication
- Shultz, D. P. Shultz, S. E. (2016). *Theories of Personality*, translated by Yahya Seyed Mohammadi, 10th edition, Tehran: Virayesh publication
- Salahi, R. A. et al. (2022). “Social-behavioral Influences and Folk Beliefs in Dowlatabadi Stories”, *Ethical Research Journal*, No. 3, Vol. 12, pp. 159-181, Spring.
- Fotouhi, M. (2004). *Image Rhetoric*, Tehran: Sokhan publication
- Kolahchian, F. Mirzaei, M. (2013). “The Function of Transpersonal Emotions in Hossein Manzavi's Ghazal”, research paper on lyrical literature, University of Sistan and Balochistan, No. 22, pp. 227-246, spring and summer.
- Mirsadeghi, J. (2006). *Elements of the Story*, 5th edition, Tehran: Sokhan publication
- MirAbedini, H. (2007). *One Hundred Years of Fiction Writing in Iran*, Tehran: Cheshme publication
- Watson, J. et al. (2021). *Emotion-Focused Therapy Training: An Empirical Approach to Change*, translated by Mohammad Arash Ramezani, Tehran: Arasbaran Publishing.
- Younesi, E. (2004). *The Art of Fiction Writing*, 8th edition, Tehran: Negah publication

تحلیل عواطف در داستان‌های محمود دولت آبادی

(رمان جای خالی سلوچ و داستان‌های کوتاه)

پروین مزیدی^۱، عالیه یوسف فام^۲، علی حسینی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: mazidi.parvin@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: Alieh.youseffam@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه روانشناسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران. رایانامه: ali.hosseinaei@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	آدمی با ابراز عواطف به جهان خود روح می‌بخشد. «ابراز عاطفه» یکی از شیوه‌های ارتقاء کیفیت زندگی و برقراری ارتباط‌های مؤثر انسانی است. در ادبیات داستانی معاصر، آثار محمود دولت آبادی به لحاظ واقع‌گرایانه بودن، متونی مناسب برای بررسی عواطف انسان‌ها و تعامل‌های عاطفی آنان است. نویسنده در مقاله حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی به «بررسی کمی و کیفی عواطف شخصیت‌ها» در داستان‌های دولت آبادی (رمان جای خالی سلوچ و نه داستان کوتاه) پرداخته است. مهم‌ترین هدف؛ یافتن پاسخ این پرسش هاست: «چه عواطفی» «چرا»، «چگونه» و با «چه پیامدهایی» در اشخاص داستان‌های منظور بروز می‌یابند؟ نتایج نشان می‌دهد: در داستان‌های برگزیده، عواطف منفی خاصه «خشم و ترس» غالباً به علل: مشکلات اقتصادی، قهر طبیعت، فقر فرهنگی، جامعه ارباب-رعیتی، و... به شیوه‌های مختلف مانند: آشوب و نزاع‌های جمعی، خشونت‌های کلامی و غیرکلامی (آزارهای جسمی و روحی) بروز یافته، بر عواطف مثبت چیره می‌گردند. عواطف مثبت همچون: «شادی و عشق» نسبتاً اندک و اغلب در رفتارهای غیر کلامی اشخاص داستان و گاه در برخی سنت‌های محلی و ملی- غالباً به صورت «غیرمستقیم»- نمایان می‌شوند. آثار عواطف که گاه خود، عامل پیدایی یا دگرگونی عواطف دیگرند، در حیطه‌های زیستی-فرهنگی-اجتماعی اشخاص داستان به اشکال مختلف ظهور می‌یابند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۱	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۱	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
عواطف، شخصیت، محمود دولت آبادی، جای خالی سلوچ، رمان، داستان کوتاه.	

مزیدی، پروین؛ یوسف نام، عالیه؛ حسینی، علی. "تحلیل عواطف در داستان‌های محمود دولت آبادی (رمان جای خالی سلوچ و داستان‌های کوتاه)"

پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۲(۴۲)، ۲۱۶-۱۹۷.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.45605.3164>

ادب فارسی، بخش جدایی ناپذیر فرهنگ و پیشینه مردم ایران است. در این میان، یکی از سرچشمه‌های شناخت روحیات و روابط انسانی در جوامع، ادبیات داستانی است که «کیفیت زندگی فرد» را در سطوح مختلف جامعه توصیف می‌کند. آثار ادبی از یک منظر؛ حاصل اندیشه‌ها، باورها، عواطف و تجربه‌های نویسندگان و شاعران و از منظری دیگر؛ بازتابنده افکار، عواطف و گفتمان‌های رایج مردم است. «عواطف و هیجان‌ها» جایگاهی والا در ادبیات و علم روان شناسی دارند به گونه‌ای که بدون در نظر گرفتن آن‌ها متون ادبی و داستانی «آثاری بی‌روح و بی‌معنا» به نظر می‌رسند. کم‌تر شعر یا قصه‌ای است که احساسات ما را بدون بیان عواطف برانگیزاند. با این بیان‌های هنرمندانه و سرشار از عاطفه، اثرپذیری مخاطب نیز دو چندان شده، «احساس هم دلی» بین نویسنده و خواننده ایجاد می‌گردد. عاطفه در قلمرو آفرینش‌های هنری را «نحوه برخورد درونی هنرمند» با مسایل فردی و پدیده‌های جهان بیرون دانسته، به سه دسته «فردی»، «جمعی» و «نوعی» (بشری) تقسیم کرده‌اند. (کلاهیجان، ۱۳۹۳: ۲۲۶)

این عنصر در ارتقاء کیفیت ادبی متون نظم و نثر دارای اهمیت و ارزش فراوانی است و بررسی آن در آثار محمود دولت آبادی، به عنوان یکی از داستان نویسان بزرگ رئالیست معاصر ایرانی، می‌تواند تبیین دقیقی از پژوهش در این باره باشد. آثار دولت آبادی نشان گر رویارویی جهان کهنه و نو است. (رضایی جمکرانی، ۱۴۰۰: ۲۸۹) تصویرگر رنج و مرارت انسان‌ها در جامعه ای سستی که باورها، خرافات، ذهن، اندیشه و زندگی مردم را تحت سلطه خود درآورده است. (صلاحی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۱) نویسنده در نوشتار حاضر با مطالعه دقیق رمان «جای خالی سلوچ» و ده داستان کوتاه دولت آبادی، «چرایی پیدایی» (وعلل تقویت یا تضعیف)، «شیوه‌های بروز» و «آثار و پیامدهای ایجاد» (یا تغییر کمی و کیفی) انواع عواطف شخصیت‌ها را در داستان‌های منظور مورد بررسی قرار داده است. بدون شک، این‌گونه داستان‌های واقع‌گرایانه با نمایاندن پیچ و خم‌های فراوان زندگی می‌توانند متونی مناسب برای شناخت بهتر عواطف انسانی و تبیین کیفیت تعامل‌های عاطفی انسان‌ها با یکدیگر باشند.

۱-۱. بیان مسأله و پرسش‌های پژوهش

در پژوهش حاضر، از میان عواطف و هیجان‌های متعددی که در ادبیات فارسی و علم روان شناسی به آن‌ها پرداخته شده است، شش هیجان اصلی (ترس، خشم، نفرت، غم، شادی و علاقه) -براساس نظر کارول ایزارد^۱- مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مسأله پژوهش حاضر، «تبیین کمی و کیفی عواطف انسانی» در آثار برگزیده دولت آبادی (رمان جای خالی سلوچ و نه داستان کوتاه او شامل ته شب، ادبار، پای گلدسته امامزاده شعیب، بند، هجرت سلیمان، بیابانی، مرد، روز و شب یوسف، آهوی بخت من گزل براساس پرسش‌های ذیل است:

- ۱- کدام عواطف انسانی (مثبت و منفی) با چه بسامدی در آثار دولت آبادی وجود دارند؟
- ۲- «علل پیدایی» (یا دگرگونی) عواطف انسانی در آثار دولت آبادی چیست؟
- ۳- «شیوه‌های بروز» و «آثار و پیامدهای عواطف انسانی» در آثار برگزیده چگونه است؟

۱-۲. هدف پژوهش

هدف اصلی پژوهش حاضر؛ «تبیین جنبه‌های کمی و کیفی عواطف انسانی» با بررسی «علل پیدایی (یا دگرگونی)»، «شیوه‌های بروز» و «آثار عواطف انسانی» (مثبت و منفی) در آثار محمود دولت آبادی است. (رمان جای خالی سلوچ و نه داستان کوتاه مذکور)

¹ Carroll Izard

۱-۳. روش پژوهش

این پژوهش به شیوه‌ی «توصیفی-تحلیلی» با استناد به منابع معتبر کتابخانه‌ای انجام یافت. پس از «تعریف، بیان انواع و جایگاه عواطف» در دو حوزه‌ی ادبیات فارسی و علم روان‌شناسی و نیز معرفی اصطلاحات مرتبط با ادبیات داستانی نظیر: رمان، داستان و داستان کوتاه و...، عواطف انسانی از نظر «کمی و کیفی»- بر اساس پرسش‌های مطروحه و هدف اصلی پژوهش- در آثار برگزیده مورد مطالعه، بررسی و تحلیل قرار گرفتند.

۱-۴. پیشینه پژوهش

در بیش‌تر پژوهش‌های انجام یافته در حوزه‌ی رمان و داستان، اغلب به سبک آثار خلق شده- خاصه از جنبه‌های زبانی و ادبی- پرداخته شده است. در زمینه پژوهش در آثار دولت‌آبادی، کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است. برای نمونه: درخت هزار ریشه، نوشته کتایون شهپرراد (۱۳۸۲) ترجمه آذین حسین زاده که به تحلیل آثار دولت‌آبادی به صورت کلی از آغاز تا کلیدر پرداخته است. هم‌چنین، نقد و تفسیر آثار دولت‌آبادی، نوشته‌ی محمدرضا قربانی که در سال ۱۳۷۳ انتشارات آروین آن را چاپ و منتشر کرده است. در روزنامه جام‌جم (ضمیمه)، سال ۱۳۸۲ مقاله‌ای با عنوان: «به نام دولت‌آبادی» از محمّد بهارلو، درباره روایت پردازی منتشر گردید. پژوهش‌های دیگری نیز در زمینه آثار دولت‌آبادی انجام گرفته است که در اغلب آن‌ها بیش از محتوا، «قالب داستان‌ها» و «شکل و ساختار بیرونی» آن‌ها مورد توجه و بررسی قرار گرفته‌اند. در متون ادب فارسی برای نمونه: تحلیل عواطف در گلستان سعدی (۱۳۹۳)، نوشته رباب قبادی؛ انواع عواطف در متون حماسی فارسی (۱۳۹۶) نوشته فرحناز عظیمی؛ چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی (۱۳۸۹) / از خدیجه قاسمی نژاد و... را می‌توان ذکر کرد. در همه این آثار، منظور از عنصر عاطفه، همان مفهومی است که با گره خوردگی خیال، دو عنصر اساسی «شعر و ادب فارسی» را تشکیل می‌دهند و از عناصر تفکیک‌ناپذیر متون ادبی- از جمله؛ ادبیات داستانی- می‌باشند. در هیچ‌یک از آثار مذکور، عواطف با تعریف علمی آن (از دیدگاه علم روان‌شناسی) مورد نظر نبوده‌اند. در پژوهش‌های انجام شده در آثار دولت‌آبادی نیز، عنصر عاطفه- خاصه از دیدگاه روان‌شناسی (تعریف و انواع)- اغلب یا مغفول مانده، یا به صورت گذرا و غیرمستقیم به آن اشاره شده است در حالی که شخصیت‌های متعدد داستان‌های دولت‌آبادی، که هرکدام نماینده تیپ‌ها و اشخاص گوناگون در زندگی واقعی هستند، بهترین زمینه را برای بررسی این موضوع فراهم می‌کنند. به قول میرعابدینی (۱۳۸۶: ۱۰۰) علاوه بر تنوع شخصیت‌ها، خصیصه «واقع‌گرایی» در آثار دولت‌آبادی نیز، مناسب برای آرایه این نوع پژوهش‌ها می‌باشد.

۲. مبانی پژوهش

۱-۲. عنصر عاطفه در ادبیات

در ادبیات، «عاطفه» عنصر مهمی است که در شکل‌گیری متون نظم و نثر نقش مهمی ایفا می‌کند به گونه‌ای که؛ عناصر ادبیت کلام مانند: «تصویر و زبان» متأثر از عاطفه‌اند. هجوم این هیجان‌های عاطفی به فرد، ناشی از تجربه‌های حسّی یا اشراقی اوست که برای رهایی یا تخلیه این احساسات دست به کارهای مختلفی می‌زند گاه: «نعره، خنده، گریه و بی‌هوشی» است، گاهی به آفرینش آثار ادبی و هنری می‌پردازد.

سید قطب ضمن تعریف ادبیات، به «رابطه ادبیات و عواطف» این گونه اشاره می‌کند: «ادبیات، بیان تجربه احساسی در قالبی الهام بخش است و بدیهی است که یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین ارکان هر اثر ادبی، تجربه احساسی است. این تجربه، زیر مجموعه یکی از انواع عاطفه محسوب می‌شود. عاطفه از اساسی‌ترین عوامل پیدایی آثار ادبی است.» (سید قطب، ۱۳۹۹: ۹)

تولستوی می‌گوید: «فعالیت هنر، بر بنیاد این استعداد آدمی قرار دارد که انسان با گرفتن شرح احساسات انسان دیگر، از راه شنیدن یا دیدن، می‌تواند همان احساسی را که شخص بیان کننده و شرح دهنده تجربه کرده بود، وی نیز همان احساس را تجربه نماید» (تولستوی، ۱۳۸۸: ۵۵) فتوحی درباره عواطف می‌نویسد: «تاریخ ادبیات به روشنی نشان می‌دهد که شاعران، در ادوار مختلف، جهان و اشیاء را به گونه‌های متفاوت دیده و به تصویر کشیده‌اند. هر کدام از این نگرش‌ها در هر عصری ناشی از نوع نگرش و حالات روحی و عاطفی خاصی بوده که بر روح آن اثر و بر ابنای روزگار غلبه داشته است... تصویر، ظرف عواطف و احساسات شاعر و نویسنده است. تصویر اگر فاقد عاطفه و احساس باشد بی روح و سرد و غیر هنری است. زمانی هنری می‌شود که شور و عاطفه در آن نهفته باشد. بدون پشتوانه عاطفی، هیچ تصویری مؤثر و دلنشین نیست. درون ما سرشار است از عواطف متناقض و متفاوت همچون عشق، نفرت، غم و شادی، یأس و امید، ترس و دلآوری، خشم و رحم، میل و ملال و غیره. شاهکارهای ادبی جهان سرشار از این عواطفند. این عواطف هم فردی و هم شخصی است. هم انسانی است و هم عام. هر چه عاطفه نهفته در تصویر، عام‌تر و انسانی‌تر باشد گستره وسیع تری از مخاطبان را در بر می‌گیرد. در آثار جاودانه جهان، عاطفه عام و مسائل مشترک انسانی غالب است» (فتوحی، ۱۳۸۳: ۹۵) شفیعی کدکنی، در تعریف شعر، عاطفه را مؤلفه‌ای مهم تلقی می‌کند: «شعر، گره خوردگی عاطفه و تخیل است که در زبانی آهنگین شکل گرفته است. عاطفه یا احساس، زمینه درونی و معنوی شعر است، به اعتبار کیفیت برخورد شاعر با جهان خارج و حوادث پیرامونش. نوع عواطف هر کسی، سایه‌ای است از من او». (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۸۶) این تعریف-به جز زبان آهنگین-معرف دو خصیصه مهم ادبیات و آثار ادبی، از جمله ادبیات داستانی است.

۲-۲. عاطفه در علم روان شناسی

در علم روان شناسی، عاطفه را بیشتر با عنوان «هیجان»^۲ تعریف کرده‌اند که چند وجهی بوده، تقسیم‌بندی‌های متفاوتی دارد. هیجان و عاطفه در سنین مختلف به شیوه‌های گوناگون بروز می‌یابد اما همه انسان‌ها در محیط‌ها و فرهنگ‌های مختلف دارای عواطف و هیجان‌های مشترک هستند که از آن تحت عنوان «هیجان‌های اصلی» یاد می‌شود. بر اساس نظر کارول ایزارد، «هیجان‌های اصلی»، شش دسته‌اند: ترس، خشم، نفرت، غم، شادی و علاقه. (ریو، ۱۳۹۷: ۳۶۱) به اعتقاد روان شناسان؛ «هیجان یا عاطفه» یک واکنش و بازتاب فیزیولوژیکی است که مستقیماً با رفتار هدف دار فرد ارتباط دارد. همچنین هیجان یک حالت عاطفی کوتاه مدت و زودگذر است که به محیط و شرایط بیرونی بستگی دارد. در روان شناسی، هیجان‌ها معمولاً به احساس و واکنش‌های عاطفی اشاره دارد. (اتکینسون، ریتال ال و همکاران، ۱۳۸۴: ۵۲)

طبق نظریه ارزیابی شناختی لازاروس^۳، در کتاب انگیزش و هیجان، فرد هنگام ارزیابی (رویدادهای زندگی)، هیجان‌های مختلفی از خود بروز می‌دهد:

}	هنگام منفعت: خوشحالی، غرور، امید، عشق، دل‌سوزی، حق شناسی
}	هنگام صدمه: خشم، گناه، شرم، غم و نفرت
}	هنگام تهدید: اضطراب، وحشت، رشک و حسادت (ریو، ۱۳۹۷: ۳۴۲)

² Emotion

³ Richard Lazarus

در واقع تصویری که لازاروس از هیجان (عاطفه) ارائه می‌دهد، تصویری انگیزشی است. انسان انگیزه‌های شخصی خود را وارد موقعیت می‌کند و وقتی انگیزه‌های شخصی در خطر باشد، هیجان‌ها را در پی دارد. وینر^۴ نیز در نظریه اسنادی معتقد است، هفت هیجان در نتیجه جریان پردازش اطلاعات اسنادی روی می‌دهند: (اگر پیامد مثبت باشد) غرور، قدردانی، امید؛ (اگر پیامد منفی باشد) خشم، تأسف، گناه و شرم. (همان: ۳۴۴) ذکر این نکته ضروری است که عواطف در روان‌شناسی، دارای «تعاریف علمی‌تر» و در ادبیات، دارای دامنه گسترده تری می‌باشند برای مثال: هیجان «ترس» در روان‌شناسی دارای تعریف معین است اما در ادبیات، شامل اقسام جزئی‌تر مانند: دل‌نگرانی، اضطراب، خوف، حس‌خطر و... نیز می‌باشد که تعاریف دقیقی ندارند و یا معیارهای مشخصی برای تقسیم‌بندی آن‌ها وجود ندارد.

۲-۳. انواع عواطف: مثبت و منفی

هیجان و عاطفه در سنین مختلف به شیوه‌های متفاوتی بروز می‌یابد اما همه انسان‌ها در محیط‌ها و فرهنگ‌های مختلف دارای عواطف و هیجان‌های مشترک هستند که از آن تحت عنوان «هیجان‌های اصلی» یاد می‌شود. «فهرست هیجان‌های اصلی به شش هیجان ختم می‌شود: ترس، خشم، نفرت، غم، شادی و علاقه.» (همان: ۳۶۱) این عواطف تقسیم‌بندی‌های دیگری هم دارند. واتسن (۱۹۸۵) عواطف (هیجان) را به دو نوع عاطفی پایه تقسیم می‌کند: «یکی عاطفه منفی^۵ است بدین معنی که؛ شخصی تا به چه میزان احساس ناخوشایندی و ناخوشایندی می‌کند. به دنبال آن حالت‌های خلقی اجتنابی از قبیل: خشم، غم، تنفر، حقارت، احساس گناه، ترس و عصبانیت پدید می‌آید. از سوی دیگر، عاطفه مثبت^۶، حالتی از انرژی فعال، تمرکز زیاد و اشتغال به کار لذت بخش است. عاطفه مثبت از جمله: شادی، احساس توانمندی، شور و اشتیاق، تمایل، علاقه و اعتماد به نفس است. شواهد پژوهش موجود، حاکی از ارتباط بین عواطف مثبت با برقراری روابط اجتماعی گسترده، رفتار یاری‌رسانی، دقت، تمرکز و توانایی تصمیم‌گیری بالا است. در مقابل، عاطفه منفی، بیان‌گر شکایات ذهنی، توانایی‌های مقابله‌پائین با فشار و استرس و اضطراب ارتباط دارد. عاطفه مثبت بیانگر یک تجربه درونی لذت بخش است که یک شخص تا چه میزان شور و شوق به زندگی دارد و چه میزان احساس هوشیاری می‌کند در حالی که عاطفه منفی بیانگر تجربه درونی ناخوشایند است و یک بُعد عام ناراحتی درونی و اشتغال ناخوشایند را نشان می‌دهد» (واتسن، ۱۴۰۰: ۱۹۸)

«عاطفه منفی در عین حال «حالات خلقی ناخوشایندی مانند خشم، نفرت، بی‌زاری، گناه و ترس را شامل می‌شود. افراد دارای عاطفه مثبت بالا، بیشتر تمایل به اجتماعی بودن، پرانرژی بودن و فعال بودن و همچنین ارتباط با فعالیت‌های اجتماعی دارند. افراد دارای عاطفه منفی بالا به طور مدام تمایل به پریشانی یا ناراحتی تحت هر شرایطی دارند، همیشه خود مشاهده‌گر بوده و بر شکست‌ها و کاستی‌ها و جنبه‌های منفی خود و دیگران و دنیایی که زندگی می‌کنند، متمرکزند» (ریو، ۱۳۹۷: ۲۹۱)

در واقع، عاطفه مثبت و منفی به جای این که اضداد هیجانی یا عصبی باشند، شیوه‌های مستقل احساس کردن هستند. در این مقاله، در بخش «تعاریف و انواع عواطف»، از علم روان‌شناسی کمک گرفته شد. بسیاری از تقسیم‌بندی‌های جزئی عواطف در زیر مجموعه تقسیم‌بندی‌های کلی روان‌شناسی، خلاصه و به «شش هیجان اصلی» پرداخته شده است. از آن جا که این پژوهش در حوزه ادبیات فارسی است، در تحلیل مطالب، به عنصر عاطفه، به عنوان «یکی از عناصر ادبیات کلام» و از جنبه ادبی آن توجه شده است.

⁴ Bernard Weiner

⁵ Negative affect

⁶ Positive affect

۲-۴. «عنصر شخصیت» در ادبیات داستانی

داستان-از یک منظر- برداشت نویسنده از رخداد‌های زندگی است. شمیسا می‌نویسد: «داستان، روایت مرتب و منظم حوادث است، بیان تسلسل و توالی حوادث و اتفاقاتی است که در داستان رخ می‌دهد.» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۱۷۸) یکی از عناصر مهم داستان، «شخصیت» است. اصطلاح شخصیت از نظر معنایی؛ فردی است مانند هر کدام از ما که ممکن است بیشتر کارهایی را که در طول روز انجام می‌دهیم او نیز انجام دهد با این تفاوت که او در داستان است و نه در دنیای واقعی. میرصادقی در تعریف شخصیت می‌نویسد: «اشخاص ساخته شده‌ای (مخلوقی) را که در داستان و نمایش نامه و... ظاهر می‌شوند، شخصیت می‌نامند. شخصیت در اثر روایتی یا نمایشی، فردی است که کیفیت روانی و اخلاقی او، در عمل او و آن چه می‌گوید و می‌کند، وجود داشته باشد.» (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۸۴)

ساده‌ترین تعریف از شخصیت را براهنی می‌گوید: «شخصیت، شبیه شخصی است تقلید شده از اجتماع که بینش جهانی نویسنده به آن فردیت و تشخص بخشیده است.» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۴۹) شاید بتوان گفت که «شخصیت»، مهم‌ترین عنصر داستانی است. در واقع، شخصیت‌ها، شالوده بنای داستان‌ها هستند و داستان بدون شخصیت، امکان شکل‌گیری ندارد. زمانی که مخاطب با شخصیت‌های داستانی، «هم ذات -پنداری» می‌کند، آنها را می‌پذیرد و در غم و شادی شان دچار هیجان‌ها و عواطف گوناگون می‌شود، نشان می‌دهد که شخصیت‌ها به خوبی توانسته‌اند ایفای نقش کنند و نویسنده باکمال دقت و مهارت، آن‌ها را آفریده یا باز آفرینی کرده است.

۲-۵. شخصیت^۷ در علم روان‌شناسی

نویسنده داستان-خاصه داستان‌های رئالیستی-لازم است با ویژگی‌های روان‌آدمی‌آشنایی داشته باشد تا بتواند در قصه‌اش «مخلوقی قابل باور و ملموس» بیافریند. شخصیت در علم روان‌شناسی: «مجموعه‌ای است گسترده، از ویژگی‌های فرد که از صفات جسمانی او فراتر رفته و به خصوصیات ذهنی و اجتماعی‌اش اطلاق می‌شود. چه بسا ممکن است فرد آن‌ها را از دیگران پنهان کند و یا در موقعیت‌های مختلف، تغییر کند» (شولتز، ۱۳۸۶: ۱۱)

یونسی- به عنوان پژوهش‌گر ادب داستانی- درباره شخصیت تعریفی در حیطه علم روان‌شناسی ارائه کرده است: «شخصیت یک فرد، مجموعه‌ای از صفات و عادات فردی و تمایلات و غرایز اوست که یا به صورت موروثی به او رسیده است و جزء نهاد و سرشت او می‌باشد و یا این که به صورت اکتسابی به آن‌ها دست یافته است و در رفتار، گفتار، افکار و اندیشه‌های او ظهور می‌کند و باعث می‌شود که هر فرد با فرد دیگر، به کلی تفاوت داشته باشد» (یونسی، ۱۳۸۴: ۲۸۹) شولتز^۸ به این دیدگاه کارل یونگ^۹ -روانشناس سوئیسی- اشاره می‌کند که: «شخصیت هر فرد نه تنها به دوران کودکی او ارتباط دارد، بلکه به تاریخ گونه انسان نیز برمی‌گردد بدین صورت که؛ همه افراد تجربه خودشان را در عمیق‌ترین سطح روان، که ناهشیاری شخص نام دارد و کمتر قابل دسترسی است، بایگانی می‌کنند و نوع انسان به عنوان یک گونه، تجربه‌های گونه انسان را در ناهشیار جمعی خود اندوخته می‌کند و به نسل‌های جدید انتقال می‌دهد» (شولتز و شولتز، ۱۳۸۶: ۱۲۱)

در مجموع می‌توان گفت وراثت و محیط به تنهایی شخصیت یک فرد را تشکیل نمی‌دهند. اراده، تجربیات و توانایی‌های فرد نیز در این امر دخیل می‌باشند.» (همان: ۱۵۰)

⁷ personality

⁸ Duane P. Schultz,

⁹ Carl ung

۳- بحث و بررسی

۱-۳ خلاصه داستان‌های مورد بررسی (رمان جای‌خالی سلوچ و نه داستان کوتاه)

۱. «جای خالی سلوچ»: روایت دردمندانه از زندگی زنی روستایی (مرگان) در یکی از روستاهای دورافتاده ایران (زمینج) است که بعد از ناپدید شدن ناگهانی شوهرش (سلوچ) می‌کوشد کانون خانواده را با تمام توان خود حفظ کند و به تنهایی با سختی‌های زندگی بجنگد. (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۹-۴۹۶)
۲. «ادبار»: رحمت-پسرکی با بیماری صرع-که مادرش در کودکی او از دنیا رفته، پدرش نیز قبل از آن به شهر رفته بود و دیگر باز نگشته بود. مردم او را به زنی به نام کوکب می‌سپارند که در روستا، شیره کش خانه دارد. رحمت و کوکب به تدریج با یکدیگر انس می‌گیرند اما با آمدن زنی به نام حلیمه به شیره کش خانه، اوضاع به هم می‌ریزد. رحمت به او علاقه مند می‌شود و حسادت کوکب را برمی‌انگیزد. تلاش کوکب برای دورنگه داشتن آن دو از یکدیگر، موجب خشم و رنجش رحمت شده، در اوج عصبانیت دیگ شیره داغ را روی پای خود برمی‌گرداند. کوکب او را از خانه بیرون می‌کند. رحمت به ناچار، به خانه موقوفه خیرین می‌رود. (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۲۷-۹)
۳. «مرد»: پسری جوان به نام ذوالقدر در بازگشت به خانه با اوضاعی آشفته روبرو می‌شود. پدر و مادرش دعوا کرده و مادرش خانه را ترک کرده است. پدر نیز حال خوشی ندارد. مادر او با مردی دیگر رابطه دارد و دانستن این موضوع، ذوالقدر را آزار می‌دهد. او از خانه خارج شده و شب را در میدان میوه و تره بار به صبح می‌رساند. صبح روز بعد، او تصمیم می‌گیرد که به منظور یافتن کار، به کارخانه شیشه‌گری برود و خواهر و برادر کوچکش را زیر پر و بال خود بگیرد. (همان: ۲۷-۴۶)
۴. «بند»: پسری به نام اسدآله در کارگاه قالی‌باقی میرزا مظفر کار می‌کند. پدر و مادرش پیش از رفتن به شهری دیگر او را به میرزا سپرده‌اند. میرزا با اسدآله رفتار خوبی ندارد و از او بیگاری می‌کشد. بچه‌های دیگری نیز در کنار اسدآله در قالی‌باقی کار می‌کنند. اسد از دست مظفر به ستوه می‌آید و به خانه عمویش فرار می‌کند. ولی مظفر او را یافته، با خواهش و التماس عموی اسد او را به خانه برمی‌گرداند و پس از کتکی مفصل در کارگاه زندانی‌اش می‌کند. اسدآله کارگاه را به آتش می‌کشد و می‌گریزد. (همان: ۹۲-۴۷)
۵. «ته شب»: پسری به نام کریم، در شبی سرد در حالی که با افکار خویش دست به گریبان است (خانواده اش، پدربیمارش، تاریخ سرزمینش، خدا و... فقر فراگیر اطرافش) در کوچه‌های شهر قدم می‌زند. او وارد خانه ای فقیرانه می‌شود که پیرمردی با زنتش در آن زندگی می‌کند. آن‌ها پسری دارند که در بیرجند سرباز است. کریم از دیدن آن‌ها و زندگی‌شان متأثر می‌شود. راه خانه خود را در پیش می‌گیرد و به آن‌ها وعده می‌دهد که فردا باز خواهد گشت تا پیرمرد را برای معالجه به بیمارستان ببرد. (همان: ۱۱۵-۹۳)
۶. «پای گلدسته امام زاده شعیب»: سید داور بعد از مرگ پدرخوانده اش، تولیت امامزاده شعیب را به عهده می‌گیرد. یک شب زنی به نام عذرا به امام زاده می‌آید، شب را در آن جا می‌ماند و داستان زندگی اش را برای سید داور تعریف می‌کند. سید داور با او ازدواج می‌کند اما صبح روز بعد از طریق صحبت‌های عذرا در می‌یابد که او خواهرش است. سید داور راهی شهر می‌شود تا با علمای دینی مشورت کند ولی عذرا-که دچار جنون شده- خود را از بالای گلدسته امام زاده به پایین می‌افکند. (همان: ۱۴۹-۱۱۹)

۷. «هجرت سلیمان»: معصومه، زن سلیمان، به دستورارباب-حاج نعمان-مجبور شده برای کار در خانه اربابی به شهر برود. سلیمان بر خلاف میلش ناچار است این دستور را بپذیرد ولی احساس سرخوردگی و بی‌آبرویی می‌کند از این رو به شیره پناه آورده، مقروض می‌شود. او که زنش را علت تمام مشکلاتش می‌داند، بعد از بازگشت معصومه او را به باد کتک می‌گیرد. کمی بعد، سلیمان به اتهام دزدی از خانه مادر عباسعلی و تنبیه در ملاء عام، راهی زندان می‌شود. معصومه با خوشه چینی زندگی خود و دو فرزندش را اداره می‌کند. سلیمان پس از بازگشت از زندان دست فرزندانش را می‌گیرد و بدون معصومه، خانه را ترک می‌کند. (همان: ۲۷۴-۲۱۹)
۸. «بیابانی»: مردی به نام ذوالفقار برای وصول طلب پنج سال قبل خود از کارفرمای پیشینش، آله‌یار، به عدلیه شکایت می‌کند و نصیحت ملاعلی اکبر عریضه‌نویس را از درنیفتادن با آله‌یار نمی‌پذیرد. سرانجام روزی که ذوالفقار و آله‌یار به عدلیه می‌روند، آله‌یار با استفاده از نفوذ خود دو شاهد جعلی فراهم می‌کند و ماجرا را به نفع خود پایان می‌دهد؛ این شاهدان جعلی از اقوام ذوالفقار هستند که از ترس آله‌یار مجبور به شهادت دروغ شده‌اند. (همان: ۳۲۲-۲۷۵)
۹. «روز و شب یوسف»: یوسف، پسری جوان که همیشه دچار وحشت درونی ناشی از احساس تعقیب سایه مردی است. پدرش رابطه عاطفی کمرنگی با فرزندانش دارد. یکی از همسایه‌ها شب‌ها تا دیروقت چراغ اتاقتش روشن است و به بچه‌های محل، مجانی درس می‌دهد. یوسف حس می‌کند می‌تواند مشکلش را به او بگوید. وی با کارهای متفرقه از استقلال مالی اش خوشحال اما همواره از تعقیب سایه مرد نگران است. در پایان با پول‌های به دست آمده از فروش بلیط بخت آزمایی، یک چاقوی ضامن‌دار می‌خرد و تا حدی قوت قلب می‌یابد. سپس نزد همسایه‌اش می‌رود تا خود را از تنگنایی که در آن افتاده بیرون بکشد. (همان، ج ۲: ۱۰۳۲-۹۷۵)
۱۰. «آهوی بخت من، گزل»: آهوئی با دو بره‌اش در دشتی در کنار جنگل افلاک زندگی می‌کند. روزی سلطان و سوارانش از راه می‌رسند و می‌خواهند آهوی مادر را به دام بیندازند. آهوی درمانده از فرط ناامیدی تن به تنه درختی می‌دهد و می‌گیرد. آن شب آهو به یاد دختری به نام گزل می‌افتد که در شب عروسی‌اش او را از صیاد خریده، نام خود را بر وی نهاد و رهاش کرد. صبح روز بعد سواران دوباره به دنبال آهو می‌تازند. هفت شبانه روز به همین منوال می‌گذرد. روز هفتم آهو به دشت محل زندگی دختر می‌رسد و در کمال تعجب می‌بیند که همه چیز لگدکوب و سوخته است. آهو در پناه چادری نیم سوخته گزل را اندوهگین و سیاه‌پوش می‌بیند. گویا بعد از جدالی مرگبار، همسر گزل و دیگران رفته‌اند تا سبزی‌نگی و آب و آفتاب را به دشت سوخته بازگردانند. سلطان که به همراه سوارانش از راه رسیده، از گزل آهو را می‌خواهد، بانو امتناع می‌کند و سلطان او را تهدید به مرگ می‌کند. آهو طاقت نمی‌آورد و از چادر بیرون می‌آید. او از گزل می‌خواهد که از بره‌هایش نگهداری کند. گزل به خواسته او عمل می‌کند. روزها می‌گذرد تا این که سرانجام آهو به همراه سواران قبیله گزل بر می‌گردد. (دولت آبادی، ۱۳۶۸: ۷-۳۶)

۳-۲ عواطف (هیجان‌های) مثبت در داستان‌های دولت‌آبادی

۳-۲-۱ عاطفه عشق (love)

عشق یا علاقه، هیجانی است که میل به کاوش کردن، تحقیق کردن، دست‌کاری کردن و به دست آوردن اطلاعات از اطراف را ایجاد می‌کند. علاقه، شایع‌ترین هیجان در عمل‌کرد روزمره است. مزلو برای انسان سالم، سلسله مراتب نیاز را تعریف کرده است و آن را چون نردبانی پنداشته که باید به ترتیب پله‌هایش را پشت سر گذاشت. در واقع آنچه مزلو را به درکی نوین از انسان راهبر شد، پدیده‌هایی به غایت عاطفی بود: عشق، احترام. (شاملو، ۱۳۸۴: ۱۲۳) علاقه، منشاء «خلاقیت،

یادگیری و پرورش قابلیت‌ها و مهارت‌های انسان» است. میزان علاقه به هر موضوعی، میزان گسیل توجه و انرژی را به آن موضوع تعیین می‌کند. عشق به دو معنای دوست داشتن و دوست داشته شدن، تصویری است که در آثار دولت‌آبادی کمتر دیده می‌شود و آن هم اغلب به صورت رفتارهای غیرمستقیم (کلامی و غیر کلامی) است. شخصیت‌های داستانی او به دلایل گوناگون از جمله: شیوه‌های تربیتی، سنت‌های قومی، ارزش‌های فرهنگی و عرف رایج و حاکم (خاصه در روستاها و گذشته) از یک سو و سرکوب‌های اجتماعی، فقر اقتصادی، مشکلات و سختی‌های زندگی و... از سوی دیگر، چندان انگیزه‌ای و مجال برای ابراز عواطف - خاصه عشق - را ندارند.

برخی نمودهای عاطفه عشق:

- تصویرسازی عشق مرگان به سلوچ؛ اولین و پررنگ‌ترین نمونه ابراز عشق در «رمان جای‌خالی سلوچ» است. مرگان - قهرمان زن داستان - نه به صورت مستقیم، بلکه اغلب با رفتارهای [غیرمستقیم] بیرونی و نیز واگویی‌های درونی خود، عشق خود به سلوچ را نشان می‌دهد:

- «آن روزها، مرگان بهارمست بود. خنده‌هایش، شوخی‌هایش، رقص و دایره نواختنش، کارکردنش، نان پختن و وجین کردن و از پی مردان دروگر خوشه چیدنش، نخ ریسیدن و شب‌های بلند زمستان در جمع دختران به چرخ تاباندن و هر هر و کرکر پایان بردن؛... موج خون در رگ‌ها و زبانه‌های دمام عشق، عشقی که گم بود و هنوز نبود. پندار عشق، پندار عاشق شدن. بودن؛ بودن در کار، در خانه، در بستر، در بیابان. بودن در عشق، گره سبزه، بچه‌دار شدن، شیر دادن، لالایی، قنطاق کردن و...». (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۱۲۲)

- عشق گاهی همان یاد کمرنگ سلوچ است و دست‌های به گل آلوده او که دیواری را سفید می‌کند. عشق، خود مرگان است! پیدا و ناپیدا است. حالا سلوچ کجاست؟ این چاه‌یست که تو در آن فروکشیده می‌شوی. چاهی که مرگان در آن فروکشیده می‌شود. (همان: ۲۴۹)

- تصویر نگاه عاشقانه مرگان به پسرش، ابراو، که ابراز نمی‌کند: «بی اختیار نگاه به پسر داشت. صورتش آرام بود. چهره - اش مثل روی آب، پاک و ملایم بود. دل مرگان می‌خواست برخیزد و برود روی گونه پسرش را دزدانه ببوسد اما چیزی مثل لایه‌ای مانعش می‌شد. از این که مهربانی خود را بنمایاند، شرمنده بود.» (همان: ۱۴۵)

- تصویرسازی عشق رحمت به کوکب در داستان کوتاه «ادبار» که بیش‌تر با توصیف حالات ظاهری اوست:

«شوری بکر به سراغش آمده بود. رنگ و رویش سرخ شده بود و از لاله‌های گوشش انگار خون می‌چکید. لب و دهنش مثل تراشه خشک شده بود و زبانش شده بود مثل یک تکه خشت پخته. سر تا پایش به آتشی کشیده شده بود که حظش می‌داد.» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۱۷)

- عاطفه عشق در وجود سید نسبت به زنی که به او پناه آورده است. (پای گلدسته امامزاده شعیب): گویی اولین بار است که چنین احساسی را تجربه می‌کند. به همین علت این هیجان راچندان نمی‌شناسد: سرش پایین بود و داشت فکر می‌کرد امشب را چطور تمام کند؟ این زن خیالش را بالکل به هم ریخته بود. این دیگر چه بود که جلوی چشمش سبز شد؟ آن هم در این وقت شب. نمی‌فهمید... اما در باطن احساس می‌کرد که حرف‌هایش به دل می‌نشیند. (همان: ۱۴۵)

- در داستان «هجرت سلیمان» معصومه مظلومانه می‌کوشد تا به هر وسیله زندگی مشترکش را با سلیمان حفظ کند و این چیزی جز نمود عملی عشق نیست. او در نبود همسرش صبوری می‌کند و کار می‌کند. کودکش را به دندان می‌کشد. کنایه - های مردم را تحمل می‌کند تا تعادل را به زندگی خود باز گرداند. البته این عشق، پاسخی در خور ندارد و سلیمان بعد از

بازگشت، کودکان را از خانه می‌برد و معصومه را تنها می‌گذارد! (همان: ۲۲۳) در همه این موارد، عشق بیش از آن که به زبان بیاید یا به طور مستقیم ابراز شود، غالباً در رفتارهای غیر کلامی یا واگویی‌های درونی شخصیت‌ها- به صورت غیر مستقیم- اظهار می‌گردد!

۳-۲-۲ عاطفه شادی (Happiness)

شادی در واقع بالاترین سطح عاطفه مثبت است. به عقیده اکمان^{۱۰} (۱۹۹۲) علت شادی، پیامدهای خوشایند مرتبط با موفقیت شخصی و ارتباط میان فردی است (ریو، ۱۳۹۷: ۱۸۷) شادی، قادر به خنثی‌سازی احساسات منفی است و قدرت انسان را در رویارویی با حوادث ناگوار بالا می‌برد. این عاطفه، عنصر فراموش شده برهه‌ای از زمان است که دولت آبادی آن را قلم زده است. در آثار او، شخصیت‌ها یا دلیلی برای شادی ندارند یا آن که نیاموخته‌اند چگونه آن را «روشن و مستقیم» ابراز کنند.

برخی از نموده‌های عاطفه شادی:

- شادی مرگان برای عروس شدن دخترش: «از حسن این که مادرزن خواهد شد، بفهمی-فهمی خوشش می‌آمد. هم خوشش می‌آمد این حسّی را که تازه در او زبانه زده بود، بیازماید.» (دولت آبادی، ۱۳۶۱: ۲۳۹)

- شادی مرگان به علت وفور کار و احساس امنیت مالی؛ این تصویرسازی از نگاه هاجر دختر اوست: هاجر، کمترگاهی مادرش را این جور سرکیف دیده بود. پیش خود این شنگی مادر را به حساب وفور کار می‌گذاشت و این دور و بر عیدی، مرگان اقبالی یافته بود که چشمش به رنگ پول بیافتد و صدای سکه میان کیسه‌ای که به گردنش آویخته بود، بشنود. ... (دولت آبادی، ۱۳۶۱: ۲۴۸)

- چهره‌ها دیگر کدر نبودند یا-دست کم-چندان که پیش تر، کدر نبودند، آسمان فراخ بود، آسمان دیگر آن تنگی و کوتاهی را نداشت. روزها بازتر بودند و بیابان گشاده‌تر می‌نمود. فرزندان سلوچ دست کم برای دمی به خشم و طعنه و نیش و زبان با یکدیگر رفتار نمی‌کردند مهربان اگر نبودند، اگر نمی‌توانستند باشند، دشمن هم نبودند... ابراو از خواهر پرسید: بلدی بلقست بجوشانی؟ - چرا بلد نباشم؟ (همان: ۱۷۱)

با تغییر فصل و شروع بهار، لحن بیان «ابراو» وعباس نیز با خواهرشان هاجر ملایم‌تر می‌شود. به این جملات - هر چند پیش پا افتاده‌اند- اگر دقت شود، سرزندگی و طراوتی احساس می‌شود که بازگو کننده نشاط کودکانه آن هاست که درفضای باز طبیعت قرار گرفته‌اند. جمله ای که ابراو خطاب به هاجر به کار می‌برد، دیگر آمرانه و خشن نیست بلکه تا حدی مهربانانه پرسیده می‌شود و جواب هاجر نیز به مقتضای کودکی و سن و سال او می‌آید. می‌توان گفت ملایمت آب و هوا در فصل بهار، شادی درونی را برای آنها به ارمغان آورده است و نیز هنگامی که عباس به شوق فریاد می‌زند: بچه‌ها! بچه‌ها! جیگریز جگریز. یک عالمه! (همان: ۱۷۴-۱۷۵) کلمات به کار رفته، متفاوت از همیشه است و شادی و شغف آنها به خواننده منتقل می‌شود. انگیزه شادی بچه‌ها، متناسب با محیط زندگی و فقر آنهاست؛ خوشحال شدن به خاطر رویدن مقداری علف!

نزدیک عروسی هاجر، مرگان «به ظاهر» شاد است؛ یک نان خور کمتر شده! به میمنت و شادی، فانوس را تا صبح روشن نگه می‌دارد اما با روشنایی فانوس، گویی سیاهی های خانه بیش از پیش دیده می‌شوند! (همان: ۲۳۵)

در آثار دولت آبادی، شادی نیز مانند عشق، چندان فرصت ابراز یا مجال بروز نمی‌یابد! سختی‌ها و مصائب زندگی، بالخصوص «فقر اقتصادی»، عامل عمده سرکوب شادی و عشق است. گویی این گونه عواطف تا به منصفه ظهور می‌نمایند، با یادآوری بدبختی‌ها و رنج‌ها در نطفه خفه می‌شوند. از دیگر سو؛ به نظر می‌رسد میل سرکوب شادی و عشق، رفتار غالب در

جامعه - خاصه جامعه روستایی - بوده است. آن‌ها به عنوان «ارزشی اخلاقی» آموخته‌اند که هیچ‌گاه علائق و عواطف خود را بروز ندهند!

۳-۳ عواطف (هیجان‌ها) منفی در داستان‌های دولت‌آبادی

هیجان‌ها و عواطف منفی در آثار دولت‌آبادی بیش از عواطف مثبت مجال ظهور یافته‌اند. سختی‌های زندگی روستا، مهاجرت، جامعه ارباب-رعیتی، فقر اقتصادی و فرهنگی، ناامنی‌های فردی و اجتماعی، نظام مرد سالاری، حوادث زندگی، بلایای طبیعی و... از عمده‌ترین عوامل بروز این نوع عواطف در شخصیت‌های داستان‌های وی می‌باشند.

۳-۳-۱. عاطفه ترس (Fear)

ترس یا اضطراب، یک حالت خلقی است که با عاطفه منفی آشکار و با نشانه‌های تنش بدنی توصیف می‌شود و در جریان آن؛ شخص، خطرات و بدبختی‌های آینده را به‌طور نگران‌کننده‌ای پیش‌بینی می‌کند. اضطراب می‌تواند در بردارنده احساسات، رفتارها و واکنش‌های جسمی باشد. (ریو، ۱۳۹۷: ۳۴۵)

برخی از نمودهای عاطفه ترس:

- ترس عذرا در داستان کوتاه پای‌گلدسته / امامزاده شعیب، هنگامی که می‌فهمد سیدی که او را صیغه کرد و شب را با او گذرانید، برادرش است! توصیف چهره دهشت‌زده عذرا، نشان از این ترس است: «عذرا لال شد. کنج دیوار خشکید. چشم-هایش بسته شد و احساس کرد وجودش از هر حسّی خالیست.» (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۱۷)

- ترس معصومه از تهدیدهای شوهرش سلیمان به علت آن که درخانه مردم کار می‌کند و نیز، زمانی که سلیمان دست بچه‌ها را می‌گیرد و برای همیشه از خانه می‌رود. (هجرت سلیمان) (همان: ۲۷۳)

- ترس عباس و غلامرضا، به علت شهادت دروغ علیه ذوالفقار. (بیابانی) (همان: ۳۱۸)

- ترس یوسف هنگامی که پنهانی از پشت بام به خانه زن همسایه سرک می‌کشید و او را تماشا می‌کرد. (روز و شب یوسف) (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷، ج ۲: ۱۰۰۳)

نمونه‌های دیگر (جای‌خالی سلوچ):

- خراب شدن سقف قدیمی خانه علی گناو (از اهالی روستا) بر اثر ریزش شدید برف که منجر به مرگ مادر علی گناو شد. (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۱۴۵)

- ناپدید شدن سلوچ، در واقع ترس‌های مرگان با غیبت سلوچ آغاز می‌شود. او با تمام قدرت و صلابت نمی‌تواند ترسش را از رفتن سلوچ و عواقب آن، یعنی نگهداری بچه‌ها و مشکلات مالی مخفی کند. فکر او نشان از اضطراب او دارد. (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۱۰)

- افتادن عباس در چاه تاریک و ترس از مار که منجر به سفید شدن موهای عباس و ایجاد بحران روحی و اختلال قوای دماغی او می‌شود. (همان: ۴۲۲)

- ترس هاجر خردسال از ازدواج با علی گناو و فریادهای دلخراش او از تجربه زفاف. (همان: ۳۵۱)

۳-۳-۲. خشم (Anger)

خشم عبارت از هیجانی است «که در واکنش به بعضی موقعیت‌ها اعم از واقعی یا تخیلی ایجاد می‌شود و با برافروختگی

فیزیولوژیکی و افکار پرخاشگرانه همراه است. این موقعیت‌ها مانند تهدید یا حمله واقع شدن، از دست دادن دارایی‌های مادی یا معنوی، تحت کنترل واقع شدن از طرف دیگران می‌باشد. « (ریو، ۱۳۹۷: ۱۸۷) به طور کلی ناکامی‌ها و نرسیدن به اهداف، عامل عمده بروز خشم هستند. این عاطفه، یکی از عواطف با بسامد بالا در داستانهای منظور است که اغلب به شیوه‌هایی مانند: انواع خشونت و آزارهای جسمی، جنسی، روحی (کلامی و غیرکلامی) نزاع‌های گروهی، دعوای خانوادگی در مقابل زور و ستم دیگران یا نسبت به زنان یا به علت فقر و تبعات آن (اعتیاد، بیکاری، بیماری‌های جسمی و روحی و...) در اشخاص این داستان‌ها بروز می‌یابند. برای نمونه: واکنش مرگان در مقابل بعضی از اتفاقاتی که برای خانواده یا اطرافیانش می‌افتد، چندان همراه با احساسات لطیف زنانه نیست! گاهی خشم پنهان او در پس هیجاناتی است که از خود بروز می‌دهد و با جنس زن بودن او در تعارض است. سختی‌های زندگی و بارسنگین مشکلات، از جمله عوامل ایجاد چنین روحیه‌ای در زنان طبقات فرودست و محروم است خاصه در جوامع سنتی و در شرایطی که زنان همسری برای حمایت ندارند. برخی از نمودهای عاطفه خشم:

- درگیری میان مرگان و سالار عبدالله (یکی از اهالی روستا) بر سر مس‌آلات: (دولت آبادی، ۱۳۶۱: ۷۶)

- در صحنه دفاع مرگان در مقابل سالار (یکی از اهالی روستا): سالار از مرگان می‌خواهد به ازای گندمی که پیش تر به سلوچ داده بود، مس‌آلات او را بردارد؛ مرگان خشمگین می‌شود تا جایی که با سالار، وارد درگیری فیزیکی می‌شود. (همان: ۷۷)

- خشم اسد در داستان کوتاه «بند» از مظفر صاحب کارش - در کارگاه قالی بافی به علت بد رفتاری‌ها و بیگاری‌ای که از او می‌کشد: «اسد دست به نورد گرفت و برخاست، حالت گربه‌ای را داشت توی یک تنور، دلش می‌خواست به همه جا چنگ بیندازد.» (دولت آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۹۰)

- عصبانیت سلیمان از همسرش - معصومه - و کتک زدن او. (دولت آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۲۶۱)

- نشستن عباس و مرگان در گودال برای دفاع از زمین‌ها و هتاکی و دعوای لفظی ابرو با برادر و مادرش برای بیرون کردن آن‌ها از گودال. (دولت آبادی، ۱۳۶۱: ۴۱۶)

- درگیری عباس با شتر بهارمست که منجر به مرگ شتر می‌شود. (همان: ۳۱۶)

۳-۳-۳. غم (Sadness)

احساس غم لزوماً به معنای افسردگی نیست. «غم»، احساسی است که انسان مانند سایر هیجان‌ها به طور طبیعی به آن نیاز دارد اما باید مراقب بود که «تعادل» در آن حفظ شود. «محرک احساس غم، فقدان و از دست دادن است. غم در واقع احساسی است که در نتیجه از دست دادن توانایی یا بعد از احساس ضرر ایجاد می‌شود.» (ریو، ۱۳۹۷: ۳۶۶) با شناخت احساس غم می‌توان در زمان مناسب آن را پذیرفت و سپس از بین برد.

برخی از نمودهای عاطفه غم:

- ناراحتی رحمت از غم دوری پدر (ادبار): «دلواپس و گریه در گلو پیش مادرش رفت و گفت: «هر روز میگی میاد، میاد! پس کو؟ همه اومدن غیر از اون.» (دولت آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۱۰)

- ناراحتی سلیمان بعد از به هم خوردن زندگی‌اش با معصومه، از دست دادن کار و ابتلایش به اعتیاد. (هجرت سلیمان) (همان: ۲۵۵)

- ناراحتی گزل به علت دوری از بره‌هایش. (آهوی بخت من، گزل)

«آتش در هفت جهت می‌سوخت. گزل درماندگی را پذیرفت و آماده تسلیم به نومیدی شد. از نومیدی تن به تنه درخت داد و اشک، پهنای صورتش را شست.» (دولت آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۱۳۳)

- ناراحتی مرگان از پیری یک شبه پسرش-عبّاس- بر اثر ترس از مار (جای خالی سلوچ): کاری‌ترین ضربه بر روح مرگان، عبّاس بود. پیر شدن عبّاس بود. (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۳۳۷)

۳-۴-۳. نفرت (Disgust)

نفرت عبارت است از: «خلاص شدن از شرّ چیزی آلوده، فاسد و یا گندیده.

افراد از طریق این هیجان که یک مکانیزم دفاعی به شمار می‌رود فعّالانه برخی از جنبه‌های روانی یا مادی محیط را دور می‌اندازند. (ریو، ۱۳۹۷: ۳۳۴)

برخی از نمودهای عاطفه نفرت:

- خواستگاری غیر منتظره علی گناو، با اختلاف سنی بسیار، از هاجر. (دخترمرگان) هاجر-مظلوم‌ترین شخصیت رمان جای خالی سلوچ-که به تازگی سن بلوغ را پشت سر گذاشته، مجبور به ازدواجی ناخواسته با «علی گناو» (سی-چهل سال بزرگ‌تر از خودش) می‌شود! (دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۲۸۶)

-نفرت کوکب از اسدالله که به علت بیماری صرع او را نفرین می‌کند. (دولت‌آبادی، ۱۳۹۷، ج ۱: ۱۷)

«صدای کوکب در حالی که نیم خیز روی آرنجش خشکیده بود در آمد: الهی این غش اوّل و آخریش باشه به حقّ فاطمه

زهره. رو به سقف سیاه مشت گره کرده‌اش را به وسط سینه‌اش کوبید.» (همان: ۲۲)

- نفرت ذوالقدر از مادرش به علت رابطه پنهانی او با مردی دیگر در داستان کوتاه «مرد»^{۱۱}. (همان: ۳۴)

- نفرت کریم از زندگی به علت مشکلات خانواده، بیماری پدر و تنگدستی. (همان: ۹۱)

دولت‌آبادی در این تصویر به وضوح مفهوم نفرت را توصیف می‌کند: «در آن شب، اندوهی خفه در جانش سنگینی

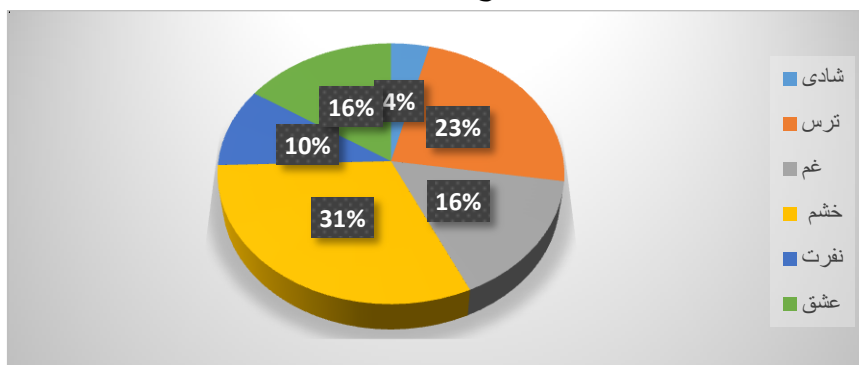
می‌کرد و این حالت را با یک نگاه می‌شد در چهره‌اش شناخت. اندوهی که رنگی از نفرت در آن نشسته بود؛ نفرتی سنگین و

دیرگذر، نفرتی غلیظ مثل آب‌های گل‌آلود، دندان‌های سفید و کوچکش روی هم فشرده می‌شد، گویی می‌خواستند مهره‌های

بی‌میلی را در لابه‌لای خود خرد کنند.» (ته شب) (همان: ۹۴) -نفرت مرگان به خاطر تجاوز سردار (از اهالی روستا) به او.

(دولت‌آبادی، ۱۳۶۱: ۳۷۰ و ۳۷۱)

نمودار ۱: درصد کمی انواع عواطف (در اشخاص داستان‌ها)

۴. آثار عواطف (باتاکید بر محورهای اجتماعی - فرهنگی)

اوضاع سخت و محیط پرتنش روستا (فقر، خشکسالی، بیکاری، ازدواج اجباری) و زندگی طاقت فرسای اشخاص داستان‌های منظور (مرگان پس از سلوچ، عباس، ابرو و سلیمان در بحران بیکاری، هاجر با ازدواج با یک پیرمرد در ۱۲ سالگی، ذوالقدر در نفرت از مادر بخاطر ازدواج مجدد و ترس معصومه بخاطر هجرت شوهرش و...) موجب چیرگی عواطف منفی بر فضای کلی داستان‌ها شده است. «شیوه‌های بروز و آثار» این عواطف (از جنبه‌های زیستی-اجتماعی-فرهنگی و...) در اشخاص داستان‌ها، عمدتاً به صورت «تغییر ویژگی‌های خلقی، ظهور و گاه تشدید برخی از ناهنجاری‌های اخلاقی، اختلالات رفتاری، بیماری‌های جسمی، واکنش‌های شدید عصبی (شیون و فریاد، پرخاش‌گری و...)، نزاع‌های جمعی، آزارهای جسمی و روحی و... در نهایت ضعف سرمایه‌های اجتماعی و انحطاط اخلاقی، فکری و فرهنگی و...» جامعه هدف می‌باشد.

آثار عواطف از جنبه‌های گوناگون و به درجات و اشکال مختلف در زندگی و شخصیت اشخاص داستان‌های منظور بروز می‌یابند. برای نمونه: هیجان‌های منفی خشم، ترس، نفرت و... به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در سوق دادن اشخاص داستان به «انحطاط فکری و اخلاقی» در وجوه گوناگون زندگی فردی و اجتماعی آنان نقش دارند. هیجان خشم باعث زد و خورد و درگیری‌های فیزیکی، هیجان نفرت باعث دوری و کینه بین اعضای خانواده یا اهالی روستا، هیجان ترس باعث ایجاد حس ناامنی و اضطراب همیشگی شده است.

این هیجان‌ها عمدتاً به عللی از قبیل: حوادث زندگی، بلایای طبیعی، عرف، باورها و سنت‌های ناپسند، قوانین غیر انسانی، سوءاستفاده از قدرت‌های طبیعی یا قراردادی، ارعاب برخی نمایندگان و نهادهای حاکمیتی و... اغلب برای رهایی از غم و رنج ناشی از فقر می‌باشند که به شیوه‌های مختلف از قبیل: آزارهای جسمی و روحی، بیگاری و انجام کارها سخت، تن دادن به روابط غیراخلاقی و... بروز می‌یابند. افزایش قدرت حاکمان، کاهش توان اثرگذاری مردم در تعیین سبک زندگی و سرنوشت خود، محرومیت از حقوق طبیعی و اولیه انسانی، استثمار طبقاتی و... از دیگر «علل» و در عین حال «آثار» بروز عواطف منفی در جامعه و در اشخاص داستان‌های دولت‌آبادی هستند. کمبود هیجان مثبت «شادی» اغلب موجب «یکنواختی زندگی» اشخاص داستان و ایجاد مشکل برای آنان در ابراز عاطفه عشق می‌گردد به گونه‌ای که اگر عشق یا محبتی هم باشد به علل گوناگون مانند: مشکلات زندگی، عرف یا خرده فرهنگ روستایی و... کمتر مجال بروز می‌یابد! «تمکن مالی»-بیش از عشق-ملاک اعتبار و عامل تعیین‌کننده ازدواج دختران-خاصه طبقات فرودست و در سنین پایین- است.

مفهوم «کوچ و هجرت»، موضوع مکرر داستان‌های منظور، در عین حال که حاکی از میل اشخاص داستان به «تولد دوباره» است، به گونه‌ای دیگر؛ نشان‌گر میل آنان به «فرار از غم و رنج» خانواده و تبعات ناشی از سرکوب خشم است. «کوچ سلوچ»؛ مهم‌ترین مهاجرت در داستان‌های برگزیده است. در داستان «هجرت سلیمان، کوچ سلیمان کوچ نیست؛ فرار از زندگی به علت مشکلات اقتصادی و شرایط سخت غیر انسانی است. کوچ خانواده اسد از بیرجند به مازندران (داستان بند)؛ کوچ ذوالفقار به تهران بعد از آفت گرفتن خرپزه‌هایش (داستان بیابانی) و دیگر موارد، نمونه‌هایی از آثار هیجان از جنبه-های گوناگون (زیستی-اجتماعی-فرهنگی و...) است.

۵. نتیجه

در مجموع در تحلیل آثار دولت‌آبادی و توجه وی به عواطف شخصیت‌های داستانی-در داستان‌های برگزیده-می‌توان گفت: دولت‌آبادی در داستان‌های منظور، خط‌سیر معینی را در پیش گرفته است و همواره به موضوعات اجتماعی-بیش‌تر در محیط روستا و اوضاع روستاییان-در دوران خاصی از تاریخ ایران-پرداخته است. فقر و مبارزه برای زندگی و بقاء، خلأهای عاطفی و روانی، خشونت، مهاجرت، تنهایی، تقابل ارزش‌های سنتی با ارزش‌های مدرن، تقابل ساختارهای سیاسی و

اجتماعی و... از جمله موضوعات مکرر و زنجیره وار در داستان‌های وی است. «اقلیم، محیط و جغرافیای طبیعی» در ذهن و زبان دولت‌آبادی بسیار اثرگذار و از جمله عوامل «ایجاد یا تغییر عواطف» اشخاص داستان‌های وی-به صورت مستقیم یا غیر مستقیم-می باشد. «عواطف انسانی» و تاثیر آن‌ها در «تکوین و تحول شخصیت‌ها» و نیز «سیرحوادث داستانی»، ریشه در علل گوناگون دارد از جمله: «اوضاع اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، حتی اقلیمی و...»، «ویژگی‌های فردی» اشخاص داستان، «جنبه‌های زیستی، وراثتی» -درعلم روان‌شناسی-... از بین عواطف برگزیده، دو احساس خشم (۳۱٪) و ترس (۲۳٪) بالاترین بسامد را دارند. عواطفی که عمدتاً در واکنش به شرایط نابسامان زندگی و عواملی همچون: بحران اقتصادی، تعارض‌های طبقاتی، اختلافات گروهی، برخی آسیب‌های فرهنگی (مانند فرهنگ مردسالاری)، سنت‌های غلط اجتماعی، باورهای ناپسند عرفی و ... به وجود می‌آیند. «احساس خشم» به طور معمول به شیوه‌هایی مانند: خشونت‌های کلامی و غیرکلامی (مجادله‌های لفظی، دعوا و کتک کاری)، نزاع‌های فردی و جمعی، آزارهای جسمی و جنسی و... بروز می‌یابند. اشخاص داستان، عواطف منفی را غالباً «راحت تر و سریع‌تر» از عواطف مثبت نشان می‌دهند! عواطف مثبت به طرز آشکاری، بسامد اندکی دارند.

۶. منابع

- اتکلنسون، ریتال آل و همکاران، (۱۳۸۴)، *زمینه روان‌شناسی*، ترجمه محمد نقی براهنی، تهران: نشر رشد.
- براهنی، رضا، (۱۳۸۶)، *قصه نویسی*، چاپ چهارم، تهران: نشر البرز.
- تولستوی، لئون، (۱۳۸۸)، *هنر چیست*، ترجمه کاوه دهگان، تهران: نشر امیرکبیر.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۶۱)، *جای خالی سلوچ*، چاپ ششم، تهران: نشر چشمه.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۶۸)، *آهوی بخت من گزل*، تهران: نشر چشمه.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۹۷)، *کارنامه سپنج*، جلد یک و دو، تهران: نشر نگاه.
- رضایی جمکرانی، احمد، چراغی، علی، (۱۴۰۰)، " *جدال سنت و مدرنیته*، عنصر غالب آثار محمود دولت‌آبادی با تاکید بر جای خالی سلوچ"، *فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، شماره ۵۶، سال ۲۲، صص ۲۸۹-۳۱۰، زمستان.
- ریو، مارشال، (۱۳۹۷)، *انگیزش و هیجان*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: نشر ویرایش.
- سیدقطب (شاذلی)، سید ابراهیم حسین، (۱۳۹۹)، *نقد ادبی و اصول و روش‌های آن*، ترجمه محمدباهر، تهران: نشر خانه کتاب.
- شاملو، سعید، (۱۳۸۴)، *مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت*، تهران: رشد.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا، (۱۳۷۶)، *ادوار شعر فارسی*، تهران: نشر سخن.
- شمیسا، سیروس، (۱۳۸۱)، *انواع ادبی*، چاپ نهم، تهران: نشر فردوس.
- شولتز، دوان پی و شولتز، سیدنی ال، (۱۳۸۶)، *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی، چاپ دهم، تهران: نشر ویرایش.

- صلاحی، رجبعلی و همکاران، (۱۴۰۱)، "تأثیرات اجتماعی، رفتاری، باورهای عامیانه در داستان های دولت آبادی"، مجله پژوهش های اخلاقی، شماره ۳، سال ۱۲، صص ۱۵۹-۱۸۱، بهار.
- فتوحی، محمود، (۱۳۸۳)، بلاغت تصویر، تهران: نشر سخن.
- کلاهچیان، فاطمه، میرزایی، مهدیه، (۱۳۹۳)، "کارکرد عواطف فراشخصی در غزل حسین منزوی"، پژوهشنامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، شماره ۲۲، صص ۲۲۷-۲۴۶، بهار و تابستان.
- میرصادقی، جمال، (۱۳۸۵)، عناصر داستان، چاپ پنجم، تهران: نشر سخن.
- میرعابدینی، حسن، (۱۳۸۶)، صد سال داستان نویسی در ایران، تهران: نشر چشمه.
- واتسن، جین و همکاران، (۱۴۰۰)، آموزش درمان هیجان ملان: رویکردی تجربه‌گرا برای تغییر، مترجم محمدآرش رضانی، تهران: نشر ارسباران.
- یونسی، ابراهیم، (۱۳۸۴)، هنر داستان نویسی، چاپ هشتم، تهران: نشر نگاه.